

ФУНКЦИЯ НА СЪЮЗИТЕ *A*, *НО* И *ОБАЧЕ* ПРИ ИЗРАЗЯВАНЕ НА ОТСТЪПИТЕЛНО ОТНОШЕНИЕ В БЪЛГАРСКОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

Тодорка Георгиева, Донка Илиева

FUNCTION OF THE CONJUNCTIONS *A*, *NO*, AND *OBACHE* WHEN
EXPRESSING CONCESSIONENESS IN BULGARIAN SENTENCE
Todorka Georgieva, Donka Ilieva

Abstract: *The article, which is part of a larger study, examines the functions of the polysemantic opposing conjunctions “a”, “но” and “обаче” when expressing concessional relations in the Bulgarian language. The existence of a certain opposition between events in objective reality creates conditions in the sentence, where the concessional semantic relation has to always be accompanied by opposing semantic relations. The observation shows that the conjunctions “a”, “но” and “обаче” function as active shapers of concessional-opposing relations, and in some cases meaning “when”, “though” or “although”, whereas in other cases their semantics is supplemented by the use of a circumstantial phrase, introduced by a genuine concessional conjunction or pretext.*

Key words: *conjunctions, semantic relations, concessional relations, Bulgarian sentence*

<https://doi.org/10.46687/VLER2292>

Между събитията в обективната реалност съществуват различни смислови отношения (съединителни, съпоставителни, причинно-следствени, противопоставителни, отстъпителни и т. н.), които се проявяват самостоятелно или в комплекс, като намират словесен израз посредством синтактични и семантични средства за връзка. Съединителните смислови отношения например са „отношения на добавяне“ – към информацията, на която е носител първият компонент, се добавя информацията, на която е носител вторият компонент; съпоставителните смислови отношения разкриват разликата или слабото противопоставяне между признаци и събития; противопоставителните смислови отношения се схващат като означения на събития, противопоставящи се едно на друго; отстъпителните смислови отношения разкриват събитие в първия компонент, което е недостатъчна пречка за осъществяване на събитието, назовано във втория компонент; когато реализирането на събитието, назовано от втория компонент, е причина или следствие от събитието, посочено от първия компонент, са налице причинно-следствени смислови отношения и т. н. (Nedev 2006: 109-115). Основно синтактично средство за експлициране на различните смислови отношения са съюзите (и съюзните думи), които не са техни пасивни изразители, а са активните им оформители – от съюзите зависи какви отношения ще се изградят от наличните езикови елементи. Тъй като съюзите са полисемантични, контекстът може да модифицира тяхното значение (Dogramadzhieva 1968: 10).

В настоящето изследване, част от по-голямо проучване, се разглеждат функциите на синтактичните средства за връзка и в частност на противопоставителните съюзи *a*, *но* и *обаче* при изразяването на отстъпителни отношения в българския език.

I. Функция на съюзите *а, но* и *обаче* за изразяване на противопоставителни отношения

I.1. Функция на съюзите *а, но* и *обаче* в простото изречение

Съюзите *а* и *нъ* в старобългарски установяват наличието на действащи с различна сила противоположни признаци на предмети. Съюзът *а* ‘*а, ала*’ вече е достатъчно установен като типичен съпоставителен съюз с противопоставителна отсянка; съюзът *нъ* ‘*а, но, напротив; но и дори, но и*’ изразява противоположност, на него не му е присъща съпоставителна функция. В простото изречение *а* и *нъ* могат да свързват еднородни части, които се ограничават, отричат, допълват или градират (след някаква отречена част на изречението) по значение, напр.: *дъва во юста поутн прѣдъ наин. юдннъ шнрокъ н пространъ. а друугън тѣснъ н печальнъ* (Злат, 9г¹); *днъ земли тѣ коудешн копалъ лн оралъ. а оутрѣ друугън. н по томъ ннъ* (Злат, 9в); *съде пннанство. а тамо велню жакдоу прнѣмаа* (Злат, 10б); *нѣсть то наше нъ бжннѣ дапаннѣ* (Злат, 117а); *тн да не вѣдетъ юмоу съпонтъ ннкюаже въ томъ нъ н прнпазнъ ѿ народа всего* (Злат, 11б). В простото изречение *обаче* функционира предимно като наречие със значение ‘*колкото, толкова дълго*’, напр.: *ѡбаче съде лютън вѣвѣтъ. онде не милѣемъ* (Злат, 159б).

В съвременното българско изречение съюзите се употребяват със същата функция – свързват еднородни части на изречението, посочващи някаква разлика или несходство между признаци, факти, действия, напр.: *Самуил Мокри още тогава ме провъзгласи за хилядник. Рун за стотник, а мене за хилядник* (Д. Талев); *Какъв силен глас, но глухите си остават глухи* (Д. Талев).

I.2. Функция на съюзите *а, но* и *обаче* в сложното съчинено противопоставително изречение

В сложното съчинено изречение съюзите *а, нъ, обаче* свързват прости противопоставителни изречения, съдържанието на които най-общо се съпоставя, за да се изтъкне разликата между тях. Съюзите обичайно заемат място във второто просто изречение, чийто смисъл се противопоставя на първото просто изречение, при което се очертават допълнителни отсенки на смисловите отношения: на съпоставяне, отстъпка, ограничаване, заместване и присъединяване (Dogramadzhieva 1968: 33-50). При оформяне на съпоставително-противопоставителното отношение основна структурна роля има синтактичният паралелизъм, чрез който двете твърдения се успоредяват, за да се изтъкне

---

¹ В статията е проучена употребата на съюзите *а, нъ, обаче* в *Златоструй* (по-нататък = *Злат*) с *Тържественик* (по-нататък = *Търж*) от XII в., като подборът на илюстративния материал е направен основно из текстовете с доказано неизвестен гръцки източник. Антологията *Златоструй*, възникнала в България в края на IX – нач. на X в., включва освен преводни и оригинални слова, които са ценен източник за изучаване на старобългарския синтаксис. Проучваният тук препис е най-ранното свидетелство на кратката редакция на антологията (вж. Zlatostruy 2003; Georgieva 2013). Новобългарският илюстративен материал е извлечен от повестта „Нещастна фамилия“ на Васил Друмев (= В. Друмев), от романите „Тютюн“ на Димитър Димов (= Д. Димов), „Самуил“ на Димитър Талев (= Д. Талев) и „Антихрист“ на Емилиян Станев (= Ем. Станев).

разликата между тях, напр.: *лѣпо вы невѣдоущїи о семъ прїо пытати оу вѣдоущїи. а вѣдоущїи наставляти невѣгласы* (Miltenov 2021: 81). Присъединително-противопоставителна функция е присъща на всички адверзативни съюзи, напр.: *ѹлвка же зѣна тѣло. ѿ зѣмла вземеть. а дшю вдымаеть* (Злат, 16). При присъединителното противопоставяне втората част от конструкцията може да съдържа допълнителни разяснения за предходното изказване, чрез които се подчертава, че първото действие е недостатъчно в някаква степен и поради това се нуждае от присъединяването на някакъв нов момент, напр.: *и коньѹавъ недѣлю гави са ѹмоу теплыи застоупникъ и великыи Николае. и рече къ немоу молитвоу твою Петре брате оуслышахъ. и стенание срѣца твоего разоумѣхъ. и ѹлклоубца ба за та оумолихъ ѿ избавлении. шбѹе югда тѣ самъ рекъ просите и примете. и дастъ са вамъ. тѣлицѣте и ѿвѣрзоутъ са вамъ. да са не ѿлоуѹаѣмъ ѹлвколюбиа юго. ї юже на пользоу намъ подати иматъ. та же вса рекъ стѣи Николае. повелѣ въкоусити юмоу брашна. рекъ въздаи мѣтвы къ боу, т. е. молитвата на св. Николай е недостатъчна за избавлението на окования пленник Петър черноризец; заради своето спасение той самият също трябва да се обърне с молитва към Бога, защото е казано: „Искайте и ще получите“ (Търж, 75а-б).*

Когато отразеното във второто изречение явление се осъществява независимо от явлението, изтъкнато в първото изречение, смисловите отношения между простите изречения са противопоставително-отстъпителни. Сигнал за отстъпително противопоставяне дава употребата на съчинителния съюз в комбинация с разкриването (обикновено в първото просто изречение) на някакво условие, което е недостатъчно силна пречка за извършване на изразеното чрез второто сказуемо действие, напр.: *хоцю же тѣжко изглѣти. шбѹе не глѹ юго* (Злат, 9г); *въчѣра ѿшълъ а ноцъ съ възвратилъ са юси* (Търж, 68г).

Този подтип на противопоставителните смислови отношения ще бъде разгледан по-обстойно в настоящето изложение.

II. Функция на съюзите *а*, *но* и *обаче* за изразяване на отстъпително-противопоставителни отношения

Тъй като между събитията много често съществува известно противопоставяне, отстъпителните смислови отношения винаги се придружават от противопоставителни смислови отношения. Различието при изразяването им се отнася до структурните особености на сложното съчинено противопоставително изречение и на сложното съставно с подчинено обстоятелствено изречение за отстъпка – вторите са изградени на принципа на подчинението и са свързани посредством подчинителен съюз, а първите са изградени по принципа на съчинението и изреченията им се намират помежду си в отношение на синтактично равноправие. В такива случаи синтактичните средства за изразяване на отстъпка (*макар че*, *макар да*, *въпреки че* и др.) могат да се заменят с противопоставителния съюз *но*, без това да предизвиква съществени изменения в съдържанието на синтактичната единица, срв. напр.: *колнко нѣ обѣщаваетъ благъ. тоже н тако юго не вѣржемъ* (Злат, 13б) и *Колко блага ни обещава, но и така го пренебрегваме*.

II.1. Функция на съюзите *а, но* и *обаче* за изразяване на отстъпително-противопоставителни отношения в сложното съчинено изречение

В сложното съчинено изречение противопоставителните съюзи *а, нъ*, *обаче* могат да разкриват недостатъчно по сила противопоставяне на първото действие спрямо осъществяването на второто действие, в резултат на което смисловите отношения между простите му изречения се доближават до смисловите отношения на подчинените обстоятелствени изречения за отстъпка в сложното съставно изречение. В такива случаи съюзите *а, нъ*, *обаче* са семантично натоварени с отстъпителен заряд и носят значение ‘*макар че, въпреки че, макар и да, ако и да*’, напр.: *мънози гроуви нмънии своа вѣтъщѣ растакаша. а нн хоуда добра не приаша ѿ него* (Злат, 9г); *къде юсть змиа съвазавъти а въ пеленахъ лекаи* (Търж, 80а); *сѣдаще же въ ннхъ не уюють. нъ плуѣтнѣ то на съкончаннѣ га приносѣтъ* (Злат, 9б); *мърозость во мнать вѣти юже глати съ тобою. и юже о тебе ѡбауѣ азъ ѡвѣщаю ти* (Търж, 78а).

В други случаи функцията на съюзите *а, нъ*, *обаче* за изразяване на отстъпителност в сложното съчинено изречение се доуплътнява от обстоятелствен израз за отстъпка, въведен посредством отстъпителен съюз или предлог ‘*макар и, въпреки*’, напр.: *Но полковникът не се трогна, а избѣлва по адрес на фината жена други, макар и по-сдържани ругатни* (Д. Димов). Обстоятелственият израз за отстъпка тук подчертава несъвместимостта на второто действие спрямо действието, към което се присъединява. В случаи като: *За филистерите богатството беше достатъчно, но той мъчно можеше да се нарече филистер, въпреки ограничената и суха пресметливост на духа си* (Д. Димов) и *Така личното ѝ богатство след смъртта на мъжа ѝ не само не намаля, но даже се увеличи, въпреки разточителните разходи, които правеше около капризите на ротмистъра* (Д. Димов), обстоятелственият израз за отстъпка подчертава несъответствието на второто изказване със следствието, очаквано въз основа на първото.

II.2. Функция на съюзите *а, но* и *обаче* за изразяване на отстъпително-противопоставителни отношения в сложно изречение с подчинено обстоятелствено изречение за отстъпка

В старобългарски простият съюз *а*, заедно със сложния съюз *а и*, функционират като отстъпителни съюзи (Dogramadzhieva 1984: 212) със семантика ‘*макар че, макар и да, ако и да*’, напр.: *како ли ю въ градъ вѣшьль ноцию. а заключуенъ вѣ* (Търж, 68в); *а н мнози соутъ разванници н татни. н гроуви ѡкрѣвающѣ. н многа зъла соутѣ испълнь. нъ обаче за вса молниъ* (Злат, 166б).

В непосредствено съседство с подчинени обстоятелствени изречения за отстъпка съюзите *нъ* и *обаче* функционират като изразители на отстъпително-противопоставителни отношения и обичайно стоят в началото на главното изречение. В едни от случаите подчиненото обстоятелствено изречение е в препозиция, напр.: *аще и далеуѣ юси нъ близъ да боудѣтъ ти мѣтва наша* (Търж, 67б); *аще н не виднмъ. нъ теуеннѣмъ оубо теуемъ всн чловѣци* (Злат, 9б); *аще н богатъ юси. аще н нншь. аще н равъ. аще н свободъ. аще н моужьскъ полъ. аще н женьскъ. нъ всн пытантѣ кннгъ. стъпа во кннгъ съкровница соутъ* (Злат, 19б); *аще*

и тѣ не проститѣ са тѣмъ ѿвѣтъмъ. оуде протнвоу семоу нматъ понѣ хоудѣ ѿвѣтъ (Злат, 45в). В други случаи главното изречение е в препозиция, напр.: нѣ кѣждо свонмъ грѣхомъ. лѣубвѣ да прнѣмлетъ отъ бжствѣнаго писанна. аще и не всѣхъ то понѣ оустїе (Злат, 39а); нѣ юлмаже єдиноу прнзѣваемъ въ недѣла идоуца. тоже и то са лѣвнїте (Злат, 129а).

Още в старобългарски се заражда тенденция съставките на сложните отстъпителни съюзи да са в линеен контакт. Когато отстъпителното изречение е в препозиция, между съставките аще и и да се вмъкват енклитичните съюзи же, ли, во, оуко, които въвеждат цялото сложно изречение (Dogramadzchieva 1984: 212), напр.: оумгыслимъ имъ нѣкоу помощь. аще во и хоудоу. нѣ помагамимъ имъ (Злат, 16ба); аще во и на соуднїхъ югда соудѣ кѣто прннметъ. прннметъ за крамолоу. нли за оубнство. юже аще и юсть люво юпархъ. люво посадынкъ. люво князь. люво воарнїкъ. нли нже кын люво боудетъ санъ. тѣгда не зърнѣ са. нѣ послѣднїн соудѣ прннметъ га (Злат, 136г). Тази тенденция се запазва и в съвременното българско изречение. При изразяване на отстъпително-противопоставително отношение синтактичните съюзни средства могат да се разполагат линейно, при което съчинителният съюз, въвеждащ цялото сложно изречение, се изнася напред и застава пред сложния подчинителен съюз, въвеждащ подчиненото обстоятелствено изречение за отстъпка, напр.: Но макар човекът да бе умрял, работят продължаваше да живее и разсъждава (Д. Димов); Подир това и те си удвоиха крачките, но колко и да се мъчеха, все пак не можаха да стигнат Живка (В. Друмев). Подобно разполагане се наблюдава и в обстоятелствени изрази с отстъпителна семантика: Но макар и лишени от жалката надница, тия хора изглеждаха радостни и оживени (Д. Димов).

III. Функция на съюзите *а*, *но* и *оба*че в по-голям комплекс от смислови отношения

В комплекса от различни класове смислови отношения, съставка на които са отстъпителните, освен противопоставителни могат да влизат още темпорални смислови отношения, смислови отношения за начин, причинно-следствени смислови отношения и т. н. (Nedev 2006: 113), напр.: *И* *лой* *има*, *но* *лоеничето* *не* *паля*, *да* *не* *ме* *издаде* *светлината* (Ем. Станев). Отстъпително-противопоставителното отношение между първото и второто просто изречение намира израз в билатералната употреба едновременно на подчинителен и съчинителен съюз. Подчинителният съюз (в случая това е сложният отстъпителен съюз ‘*макар* и *да*’, редуциран до ‘*и*’) изразява отношението на първото изречение (подчиненото обстоятелствено изречение за отстъпка) към второто (главното). Съчинителният съюз ‘*но*’ отбелязва отношението на главното изречение към подчиненото, като подчертава разграничаването от изразената в него мисъл – наличието на лойта е недостатъчно основание за осъществяване на действието във второто изречение. Между второто и третото просто изречение съществува причинно-следствено отношение, което също се изразява чрез употреба на съчинителен и подчинителен съюз: третото просто изречение обосновава причината за изтъкнатата във второто (главното) изречение мисъл.

Комплекси от различни смислови отношения се разкриват и в случаи като: *И колкото по-множко грехове натрупваш, повече бога търсиш, а чрез него търсиш хората, даже и за тях прошка молиш* (Ем. Станев). *И макар да го пердаши, драго му е, че синчето буйно живее* (Ем. Станев) и др.

В заключение можем да обобщим, че противопоставителните съюзи *а, но* и *обаче* функционират като активни оформители на противопоставително-отстъпителни отношения, като в едни от случаите развиват отстъпително значение ‘*макар и, макар да, въпреки че, ако и да* и др.’, а в други случаи семантиката им се доупълнява от употребата на обстоятелствен израз, въведен от същински отстъпителен съюз или предлог.

ЛИТЕРАТУРА

- Dogramadzhieva 1968:** Dogramadzhieva, E. Struktura na starobalgarskoto slozhno sachineno izrechenie. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite [Дограмаджиева, Е. Структура на старобългарското сложно съчинено изречение. София: Издателство на Българската академия на науките].
- Dogramadzhieva 1984:** Dogramadzhieva, E. Obstoyatelstvenite izrecheniya v knizhovniya starobalgarski ezik. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite [Дограмаджиева, Е. Обстоятелствените изречения в книжовния старобългарски език. София: Издателство на Българската академия на науките].
- Georgieva 2013:** Georgieva, T. Tarzhestvenik ot XII vek. Ruse: Universitetski izdatelski centar [Георгиева, Т. Тържественник от XII век. Русе: Университетски издателски център].
- Miltenov 2021:** Miltenov, Y. Slova ot kolekciyata Zlatostruy s neizvesten gratski iztochnik. Sofia: Avalon [Милтенов Я. Слова от колекцията Златоструй с неизвестен гръцки източник. София: Авалон].
- Nedev 2006:** Nedev, Iv. Bezsayuznite slozhni izrecheniya v savremenniya balgarski knizhoven ezik. Silistra: RITT [Недев, Ив. Безсъюзните сложни изречения в съвременния български книжовен език. Силистра: РИТТ].
- Zlatostruy 2003:** Zlatostruy ot XII vek. Uvod i nauchno razchitane na teksta Todorka Georgieva. Silistra: RITT [Златоструй от XII век. Увод и научно разчитане Тодорка Георгиева. Силистра: РИТТ].